

PRIKAZI

Milovan Mitrović

SRPSKO SELO

PRIOLOG SOCIOLOGIJI TRADICIONALNOG

SRPSKOG DRUŠTVA

Matica srpska, Novi Sad, 1999, 258 str.

Ova knjiga predstavlja teorijsko-istorijski uvod u sistematska izučavanja modernizacije srpskog sela i društva. Nastala je kao svojevrsna sinteza dugogodišnjih autorovih proučavanja predratne jugoslovenske sociologije i neprestanog otvaranja mnoštva pitanja o odnosu tradicionalnog (seljačkog) srpskog društva i alternativnih pravaca razvoja. Da bi se tradicija od balasta pretvorila u podsticaj modernog razvoja i da bi se racionalno praktično delovalo, neophodno je kritičko preispitivanje i samoosveščivanje.

U analizi odnosa tradicije srpskog sela i modernog razvoja srpskog društva u uvodnom poglavlju, pisac polazi od teze da je seoska tradicija jedan od najvažnijih i najuticajnijih elemenata srpske nacionalne baštine. On postavlja pitanje zašto su srpsko društvo i selo ostali tradicionalni duže i više nego što je potrebno i zašto su modernizacijski tokovi brži i nasilniji nego obično? Kako se desilo da nam od celokupne baštine ono najneprijatnije postane tradicija? Srpsko selo i društvo su danas jače i grublje izloženi represivnoj modernizaciji nego drugde i na nju odgovaraju svojevrsnom retraditionalizacijom. Stihijnost i usiljenost industrijalizacije, urbanizacije i deagrarizacije kao modernicijskih procesa doveli su do depopulacije srpskog sela i njegove društvene devastacije tako da se ono našlo pred demografskim slomom (str. 13). Autor smatra da se ne treba odreći ni autohtone nacionalne tradicije ni preko potrebnog razvoja. Da bi se to postiglo prema tradiciji se ne sme odnositi ni negatorski ni sa preuveličavanjem (tradicionalizam) nego kreativno i, reklo bi se, selektivno.

Identitet se uspešno razvija ako se shvati da su tradicija (očuvanje stvorenog) i modernizacija (stvaranje novoga) komplementarni procesi.

U drugom poglavlju se razmatra srpsko društvo u delu osnivača naše etnosociologije. Etnosociologija nije zasebna naučna disciplina nego osobeno područje istraživanja u kome se komplementarno susreću već afirmisane naučne discipline, među kojima i demografija (str. 17). Ističe se da je etnička komponenta jedna od najbitnijih determinanti evropske istorije i da je očuvanje etničkog identiteta jedan od najvažnijih vekovnih kulturnih zadataka. Nacionalna država je najefikasniji politički instrument tog očuvanja, a Srpska pravoslavna crkva je u tome vekovima zamenjivala sve drugo. U delima osnivača naše etnosociologije razvila se kritička nacionalna samosvest kao suštinska komponenta kulturnog identiteta. Naglašava se da je Vuk Karadžić prvi proučavao tradicionalno srpsko društvo, da se Svetozar Marković nalazi između teorije i revolucije, da Stojan Novaković historiografski zasniva nauku o srpskom selu, da Valtazar Bogišić utemeljuje moderna etnosociološka istraživanja, da je Jovan Cvijić zasnovao "sociologiju Balkana", a Jovan Erdeljanović etnosociologiju, da Tihomir Djordjević proučava srpske narodne običaje, a Veselin Čajkanović rekonstruiše staru srpsku veru, da Mihailo Avramović razvija "sociologiju zadrugarstva", Dragoljub Jovanović "sociologiju seljaštva", a Sreten Vukosavljević sociologiju sela.

Cvijić je pokrenuo (1902), a Erdeljanović nastavio istraživanja i ediciju "Naselja i poreklo stanovništva srpskih zemalja". Naglašava se značaj Cvijićevih proučavanja seoba balkanskog stanovništva koje je ovaj nazvao "metanastazičkim kretanjima". U kontekstu četiri glavne selidbene struje Cvijić proučava i većinu drugih problema, uočavajući da one imaju karakter svojevrsnog "prirodnog eksperimenta" (poredjenje osobina u zemlji-matici i zemlji kolonizacije). Te seobe su odigrale ogromnu ulogu u etnogenezi, kulturnom i psiho-socijalnom prožimanju balkanskih naroda. Moglo bi se reći da su naselje i porodica značajne interpolacije u demografskim istraživanjima. Međutim, u ovoj knjizi se samo pominju, ali ne i analizuju Cvijićeve tipologije seoskih i gradskih naselja. Ukazuje se na analize porodične zadruge u delima V. Karadžića, S. Markovića, S. Novakovića, kao i Bogišićevu tipologiju porodica. Vukosavljević je isticao uticaj

demografskog činioca na agrarnu prenaseljenost kada "zbog prirasta stanovništva prestane obilje zemljišta". Medjutim, on ovaj činilac ne shvata na biološko-maltuzijanski, nego na dirkemovski, izrazito sociološki način. Problem agrarne prenaseljenosti se ne posmatra izolovano, nego u odnosu na strukturu celokupne privrede, a ovo pitanje za njega nije samo demografsko u užem smislu, nego i ekonomsko, političko i kulturno. Vukosavljević razmatra širok i elastičan deterministički spektar uticaja na veličinu, obim i promene u tipovima seoskih naselja, medju kojima posebnu važnost pridaje načinu privredjivanja.

U III delu knjige Mitrović analizuje stare i nove probleme srpskog sela: stare agrarne odnose u južnoslovenskim zemljama, srpsko seljaštvo i oslobodilačke pokrete, promene agrarne strukture u prvoj i drugoj Jugoslaviji, deagrarizaciju i depopulaciju srpskog sela, nove društvene strategije razvoja srpskog sela i poljoprivrede i glavne pravce alternativne agrarne i kulturne politike.

Nalazi su da su seljačka kućna zadruga, seoska opština i seoska lokalna samouprava bazične ustanove srpskog seljačkog društva i da su one ovde bolje očuvane nego kod drugih južnoslovenskih naroda (Mitrović, 109). I danas, iako društveno degradirano i ostarelo, srpsko seljaštvo je jedan od najsigurnijih i najzdravijih oslonaca srpskog društva (Mitrović, 123).

Glava o obe agrarne reforme i kolonizacije je zanimljiva, ne samo iz ugla migracija nego i poseda i gazdinstva, koji se takodje mogu interpolirati u demografsku analizu. Razmatrajući posedovnu strukturu poljoprivrednih gazdinstava posle agrarnih reformi i kolonizacija 1918-1931. i 1945-1948, autor konstatuje da one nisu ni unapredile poljoprivrednu proizvodnju, ni eliminisale agrarnu prenaseljenost, nego su samo dovele do apsolutne dominacije sitnog seljačkog poseda, naročito u Vojvodini. Autor ističe da, sa sociološkog stanovišta, ova poslednja kolonizacija u Vojvodini nije dovoljno istražena, iako je ona najmasovnije organizovano preseljavanje od kraja XVII veka, koje je bitno opredelilo agrarnu i opštu demografsku, a naročito etničko-kulturnu i nacionalnu strukturu. Ovom kolonizacijom je ojačan srpski nacionalni element u Vojvodini, ali je oslabljen u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, na Kosmetu i u Makedoniji, čime nisu preokrenute niti

prekinute, nego samo nastavljene, tendencije etničkog čišćenja iz Drugog svetskog rata. Razmere ove "seobe naroda" su daleko premašene poslednjim masovnim i nasilnim progonima, kad je iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, a moglo bi se dodati i sa Kosmeta, proterano preko milion ljudi, uglavnom Srba.

Sa demografske tačke gledišta najobimnije i najznačajnije poglavlje ove knjige je ono o deagrarizaciji i depopulaciji srpskog sela (149-166). Početkom XX veka jugoslovenske zemlje su bile medju najnerazvijenijim zemljama Evrope pa su, stoga, bile medju zemljama sa najvećim prirodnim priraštajem, ali on nije doveo do očekivanog porasta stanovništva, koji je bio nešto sporiji od tempa porasta svetskog stanovništva, zbog ekonomskih emigracija i ratnih gubitaka. Samo je Srbija imala više doseljenih nego odseljenih, ali su u njoj ratni gubici bili najveći. Današnja demografska struktura je rezultat vekovnih metanastazičkih kretanja, pomenutih kolonizacija i egzoduza sa sela i iz poljoprivrede, kao savremenih migracija u kojima su objedinjene prostorna i društveno-profesionalna pokretljivost.

Demografska tranzicija ili demografski preobražaj se manifestuje u čitavom nizu promena u strukturi, prostornom rasporedu i obeležjima stanovništva. Nova demografska struktura se uravnotežuje na višem civilizacijskom nivou, posle pada stopa mortaliteta, nataliteta i prirodnog priraštaja i produžavanja očekivanog trajanja života. Međutim, iako nije jedini pokazatelj demografske tranzicije, deagrarizacija je najširi i osnovni demografski proces u seljačkim društvima. U jugoslovenskim zemljama proces deagrarizacije je počeo kasnije i sporije se odvijao nego u razvijenim zemljama zato što je ovde rani kapitalizam bio više zelenaški nego industrijski. U socijalističkoj Jugoslaviji proces deagrarizacije je naglo ubrzan, tako da se odvijao znatno brže nego u razvijenim zemljama. U oba slučaja posledice su bile negativnije nego tamo gde se ona odvijala uravnoteženo. Po autoru, poljoprivredno stanovništvo, kao poseban demografski agregat, nije dovoljno proučavano, čemu su doprinele i metodološke nedoslednosti u popisima stanovništva. On se osvrće i na brojna mešovita (poljoprivredno-nepoljoprivredna) domaćinstva i polutane (takodje i na str. 103, navodeći Vukosavljevićevo mišljenje) i ističe da o

njima ima malo statističkih podataka), a mi bismo dodali da to pokazuje da je ubrzana deagrarizacija bila samo delimična.

U okviru ovog poglavlja Mitrović posebno analizuje demografske probleme Srbije i mogućnosti populacione politike na selu. Iz teorijsko metodskih i praktičnih razlika on se opredeljuje za shvatanje da populaciona politika nije, naprosto, produžetak ili dodatak demografije nego da je deo ekonomske (agrarne), ekološke, komunalne, socijalne i kulturne politike, koje imaju populacioni aspekt i moraju da budu demografski zasnovane. Stoga se od populacione politike ne može očekivati da preokrene tok demografskih procesa u Srbiji, niti da ispravlja greške drugih politika, a pogotovo kardinalne greške u nacionalnoj politici. U okviru Srbije Kosmet i Vojvodina imaju ekstremno suprotne tipove demografske reprodukcije, po evropskim i svetskim merilima. A kada se pojačani verski i nacionalni sukobi poklope sa suprotnim populacijskim tendencijama, demografski procesi poprimaju političku konotaciju. I u svetskim razmerama ekstremno visok prirodni priraštaj šiptarskog stanovništva rezultirao je njegovom burnom ekspanzijom i prelivanjem na naselja i opštine na Kosmetu koja su bila tradicionalno srpska ili mešovita. Slična demografska neravnoteža produbljuje se po versko-nacionalnoj liniji u Raškoj, Starom Vlahu i na jugu Srbije. Usled niskog nataliteta i prirodnog priraštaja stanovništvo u centralnim delovima Srbije je raslo sve sporije i sporije, a u Vojvodini je stopa prirodnog priraštaja od 1989. godine negativna. Brzo smanjivanje seoskog stanovništva je bilo izrazitije od tempa smanjenja poljoprivrednog stanovništva tako da je došlo do depopulacije sela. Umesto ranije agrarne prenaseljenosti, na selu se pojavio vrtlog devitalizacije, senilizacije i devastacije, a pojavila se urbana prenaseljenost koja je, ekonomski gledano, čak i teži problem od agrarne prenaseljenosti. Populaciona politika ima težak zadatak da preokrene već stabilizovane negativne demografske tendencije. Program populacione obnove srpskog sela treba da se uklopi u populacionu obnovu srpskog društva, kome proširena reprodukcija stanovništva treba da postane osnovni globalno-razvojni društveni cilj. Konceptualizacija i sprovođenje populacione obnove treba da se odvija na moderan način, a to znači poštovati lična prava roditelja da odlučuju o potomstvu i ne kontraproduktivnim demagoškim kampanjama, nego trajnim i

efikasnim sistemom društvenih podsticaja (ekonomskih, pravnih, statusnih) za roditelje i za njihovu decu. Program koji bi zaustavio deagrarizaciju i depopulaciju morao bi se zasnivati na popravljaju izrazito nepovoljnog položaja poljoprivrede, decentralizaciji industrijalizacije i urbanizacije, većim investicijama u seosku saobraćajnu i komunalnu infrastrukturu, obezbeđivanjem socijalnog osiguranja (zdravstvenog, penzionog, invalidskog) i kulturnim prosvetivanjem poljoprivrednika.

U IV poglavlju pod naslovom *Umesto zaključka – "oživljavanje" i/ili razvoj srpskog sela*, autor naglašava da je demografska reprodukcija u Srbiji "stihijska i spontana, a populaciona politika sasvim zapostavljena i neefikasna" (187). Preferira podsticajne u odnosu na represivne mere populacione politike i zalaže se za pravedniju preraspodelu onoga što bismo mi nazvali demografskim investicijama, umesto pukih apela na žene da radjaju više dece.

U V poglavlju su prilozi koji sadrže metodološka uputstva za prikupljenje gradje o društvenom životu savremenog srpskog sela, sa upitnicima za selo, domaćinstvo i pojedinca kao jedinice analize, kao i odabranu literaturu, pojmovni i imenski registar. Uputstva za opis sela sadrže i osnovna demografska obeležja: opšta demografska obeležja, sklapanje i razvod braka i seobe (migracije) stanovništva sela (202-203). Upitnik za domaćinstva sadrži osnovne demografske podatke o članovima domaćinstva, zapošljavanju izvan domaćinstva, iseljenim članovima, tipu domaćinstva (poljoprivredno, mešovito, nepoljoprivredno) i obeležju reprodukcije (da li ima ili nema naslednika na posedu).

Ova knjiga, nesumnjivo, predstavlja vredan prilog konstituisanju kritičke nacionalne samosvesti (pa i na području demografije) a što je, po autoru, glavni zadatak srpske etnosociologije, u koji treba da se uključi i srpska ruralna sociologija.

Miloš Marjanović